

Szelestei N. László

Eszterházy Károly, a püspök

Megjelenés helye:

In Agriam adveni,

szerk. Monok István, Eger, Líceum Kiadó, 2013

(A helyi érték, Kulturális örökség tanulmányok, 1), 34–43.

Sokat írtak már Eszterházy Károly püspökről: feltárták életének mozgó rugóit a családi hagyományoktól a tridenti zsinatig, római tanulmányokig; magyarázták az eredményeket nagyszerű példaképeivel: a tridenti zsinat határozatai korai végrehajtójának, Borromei Szent Károly milánói püspöknek (†1584), a hittérítő genfi püspök Szalézi Szent Ferencnek (†1622) és XIV. Benedek pápának (†1758) hatásával, követésével; tanulmányok sora szól művelődési programjáról, egyetemalapítási tervéről, építkezéseiről, az általa létrehozott intézményekről. A kitűzött feladatoknak kiválóan megfelelő tanulmányok születtek, különösen Bistkey István tanulmányait forgathatjuk élvezettel és haszonnal.¹

A kutatók összehasonlítják őt elődjével, Barkóczy Ferenc püspökkel, kapcsolódási pontokat keresnek a felvilágosodás eszmei áramlataihoz, vizsgálják a laicizálódáshoz és a jozefinizmushoz való viszonyát. A felvilágosodás elemeinek kimutatása közben csak ritkán taglalják, hogy mennyiben teljesíti a püspöki méltósággal járó feladatait, hogy mennyire jó atya, gondoskodó pásztora egyházmegyéjének, papjainak és híveinek. A püspöki arcél bemutatása a bőséges szakirodalomban eddig meglehetősen halovány.

Az alábbiakban néhány vonással ezen arcél élénkítéséhez kívánok hozzájárulni. Tudatában vagyok annak, hogy sokkal teljesebb kép is megrajzolható volna huzamos egri kutatással, elsősorban a *Protocollum dioecesanum* átnézésével. Eszterházy terjedelmes levelezésének másolataiból tájékozódni lehetne lelkipásztorkodási és iskola-ügyekről, az egyházmegye igazgatásáról, időszerű egyházpolitikai és kormányzati problémákról, vármegyékkel és helyi hatóságokkal, családtagokkal való levelezéséről. (Erre a fontos forrásra Kelényi B. Ottó már

¹ SZMRECSÁNYI Miklós, *Esterházy és a művészet = Galanthai Gróf Esterházy Károly emlékének ünneplése ...* Eger, 1925, 5–50. – SUGÁR István, *Az egri püspökök története*, Bp., Szent István Társulat, 1984, 425–447: Eszterházy Károly. – *Eszterházy Károly emlékkönyv*, szerk. KOVÁCS Béla, Eger, Érseki Gyűjteményi Központ, 1999. – BITSKEY István, *Püspökök, írók, könyvtárak : Egri főpapok irodalmi mecénatúrája a barokk korban*, Eger, Heves M. Múz. Szerv., 1997 (Studia Agriensia). – BITSKEY István, *Pietas, ars, scientia (Eszterházy Károly egri püspök mecénási elvei és gyakorlata)*, Limes, 13, 2000/4, 81–88. – *A felvilágosodás változatai, 1750-1800 : kiállítás az Egri Főegyházmegyei Könyvtárban*, 2008. október 9-31. / írta és a kiállítást rend. ... TÜSKÉS Gábor, Eger, EKF, 2008. – „*Én is a lelkek halásza vagyok*” : *Galántai gróf Eszterházy Károly váci püspökké történt kinevezésének 250. évfordulója emlékére*, szerk. PÁLOS Frigyes, Vác, Váci Székesegyházi Kincstár és Egyházmegyei Gyűjtemény, 2011.

1932-ben felhívta a kutatók figyelmét.²⁾ Talán ugyanitt további adatokat találunk a „püspöki oskola nyomdája” kiadványairól, továbbá az egyházmegyében a papok által püspöki felkérésre végzett tevékenységekről (például Szentmihályi Mihály énekeskönyve létrejöttében játszott szerepéről).

Nemcsak Eszterházy Károlynak, hanem a 18. század közepe táján minden püspöknek alapvető problémája volt a barokk külsőségek elburjánzása a hitélet területén, valamint a jezsuiták túlzó jelenléte (nemcsak az oktatásban, hanem a pasztorációban is). Püspökeink odaálltak a katolikus megújulás Rómából támogatott elvei mellé. A kutatók felidézik a Muratori névével fémjelzett, többnyire katolikus felvilágosodásnak nevezett irányzatot, amelyet XIV. Benedek pápa, Eszterházy püspök egyik példaképe is támogatott. Leggyakrabban Barkóczy Ferenc neve kerül Muratorié mellé. A *Della carità cristiana* című mű Schupanzigh András Frigyes pozsonyi kanonok latin fordításában 1763-ban Esztergomban jelent meg, Barkóczy Ferencnek ajánlva. A reformok szempontjából (és Muratori javaslata szerint) Magyarországon ennél fontosabb egy másik műve, a *Della regolata divozione de' cristiani*. Ezt Klimó György ösztönzésére Bernardo Andrea Lama fordította latinra, a fordítás Bécsben az 1750-es években jelent meg, aztán a kiadást elsősorban Magyarországon terjesztették. Koller Ignác veszprémi püspök megbízásából latinból magyarra fordította Séllyei Nagy Ignác kanonok, későbbi székesfehérvári püspök. Ez a fordítás jelent meg az egri nyomdában Eszterházy Károly püspöksége idején, 1763-ban. A szakirodalom tévesen tulajdonított e kiadás létrejöttében szerepet Barkóczynak. A Barkóczy által magyarra fordítottat változat kéziratban maradt.³

Klimó püspök kivételével Rómában tanult főpapok neve kerül elő Muratori műveivel kapcsolatban. Valamennyien a 18. századi egyházi megújulás hívei, akik a tridenti zsinat óta eltelt másfél-két évszázadban kialakult, a hitélet lényegét gyakran eltakaró külsőségek, formák helyett a tridenti zsinaton megalkotott keretek közötti igazi lelkipásztori munkát szorgalmazták. A század racionalizmusa által is követelt helyzet-rendezés és a Trident által szabályozott vallásos élet (Muratori művében: *regolata divozione*, a latin fordításban *recta devotio*) egyidejűleg követelte a barokk külsőségektől való eltávolodást, a Biblia és a szentmise központba helyezését, továbbá a keresztény szeretet (*caritas christiana*) helyes értelmezését. Ha nagyobb figyelmet fordítunk 18. századi főpapjaink szándékára, püspöki tevékenységük tanulmányozására, azt vesszük észre, hogy a 16. századi tridenti zsinat határozatainak végrehajtása és a 18. századi katolikus megújulási szándék egybecsúsztak, amire részben magyarázat a

² KELÉNYI B. Ottó, *Esterházy Károly gróf (1725–1799) egri püspök és a magyar nyelv*, Magyar Nyelv, 1932, 41–45.

³ *Keresztényeknek ighaz ahítatosságha...* 1762. A kézirat lelőhelye: Esztergom, Főszékesegyházi Könyvtár, Hist. VI.c.

protestantizmus 16–17. századi erőteljes jelenléte és a hosszú török uralom. Klimó püspök tevékenységének e két forrásból (a tridenti zsinat rendelkezéseiből és a 18. századi megújulási törekvésekből) eredését nemrég sikerült dokumentálni.⁴

Muratori reformgondolatait a köznép számára olaszul írta, két erkölcsstani főművét Magyarországon latinul, majd magyar fordításban is terjesztették. A szerzőt a folytonos vádak alól pápai vizsgálat mentette fel, mondván: nézetei megegyeznek az egyház tanításával. A szentmise megérthetősége érdekében annak teljes szövegét nemzeti nyelvre fordította. Séllyei Nagy Ignác az 1763. évi magyar nyelvű Muratori-fordításának szentmisére vonatkozó fejezetét később imakönyv összeállításában újra kiadatta. Más kiadványokban is megszorodtak a szentmise-szövegek, vagy ahhoz közeli imádságok, szentmise-magyarázatok anyanyelvi kiadásai. Egerben is nyomtattak olyan könyveket, amelyek a szentmise jobb megértését segítették.⁵ Például 1776-ban Gregor Rippel *Altertum, Ursprung und Bedeutung aller Ceremonien, Gebräuchen und Gewohnheiten der Heligien Catholischen Kirche* című művét. A munka 1754-ben Nagyszombatban magyarul már megjelent, ennek javított szövegű változata 1779-ből szintén egri kiadvány.⁶

Itt szükséges egy kis kitérőt tennem. Történeti témájú szakirodalmunk többségének alapvető rendezési elvévé vált a fejlődéselvűség. Nyelvfejlődés, irodalmunk fejlődéstörténete, stb., a fogalom immár két évszázada beteríti egy-egy korszak leírását. A felvilágosodás óta annak, ami a vallással, egyházakkal kapcsolatos, e koncepcióban többnyire csak elmarasztalás jut. És ha vitathatatlanul jelentős személy nem illik a leírt fejlődési rendszerbe, akkor csalafinta módon próbáljuk mégis abban elhelyezni. Így lett Esterházy Pál nádor a róla szóló monográfiában titokban kuruc érzelmű, „korának rejtett kuruca”.⁷ Bizonyára szerepe van e rendező elvnek abban, hogy az Eszterházy Károlyról és társairól szóló szakirodalomban gyakran fontosabb szerep jut annak, hogy milyen új áramlattal/áramlatokkal lehet őt kapcsolatba hozni, mivel rokonszenvez, mit nem ítél el, mint az a tény, hogy megállapítottan a hagyományos tanokat vallja. Jó esetben ilyenkor a konzervatív jelzőt ragasztjuk rá, amelyhez eleve pejoratív jelentés tapad. Ebben a környezetben negatív irányban értékelődik, hogy Eszterházy Ká-

⁴ SZELESTEI N. László, *Klimó György püspök szerepe Ludovico Antonio Muratori műveinek magyarországi terjesztésében = Klimó György püspök és kora – Egyház, művelődés, kultúra a 18. században*, szerk. POHÁNKA Éva, SZILÁGYI Mariann, Pécs, Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Könyvtára, 2011 (A Pécsi Egyetemi Könyvtár kiadványai, 9), 70–85.

⁵ *Evangéliumok és epistolák, melyeket esztendő által olvastat az Anyaszentegyház [+ Énekek]*, Eger, 1776.

⁶ RIPPEL, Georg, *Anyaszentegyháznak ceremóniái és szertartásai*, Egerben, 1779.

⁷ LOSONCI Miklós, *Arcképvázlat Esterházy Pálról*, Miskolc, Felsőmagyarország Kiadó, 1995 (Bölcsész-könyvek), 11.

rolynak szerepe volt Dayka Gábor Egerből való eltávolításában, pozitív hangsúlyúvá válik, hogy szabadkőművesekkel találkozott.

Eszterházy Károlyra az általam látott források alapján a fenti értelemben egyszerre jellemző a tridenti zsinat előírásaira, a hitelvek tisztaságára és a hívek buzgóságára való ügyelés és a katolikus megújulás szorgalmazása. Ő maga is példát mutatott: naponta misét mondott, rendszeresen gyóntatott, püspök és főúr léteére egyszerűen élt, megszilárdította, ha kellett megváltoztatta egyházmegyéjében a szervezeti kereteket, rendszeresen végezték az egyházmegyében a canonica visitatiókat, a külsőséges áhítatok helyett az Oltáriszentség tiszteletét szorgalmazta, 1777-ben szombatonkénti rózsafüzérezést rendelt el.⁸ Kántorkanonokjára bízta az egyházi népének reformját, figyelmeztetvén őt, hogy ne csak a gyönyörködtetésre ügyeljenek egy énekeskönyv összeállításakor, hanem a szövegek hitelveknek megfelelőségére, tanító funkciójára is.⁹ Hasonló gondolat kerül elő az Eszterházy püspök parancsolatjára Nagy Ferenc plébános által összeállított traktátus ajánlásából (1767): Egybeszedegetésnél „sem az újságokon nem kapkodtam, sem pedig ama mesterséges ékesen szollásnak, és éles ráspolylyal meg pallérozott tizfra s tzikornyás magyarságnak módgyát nem vadásztam, hanem alacsony elmémnek tsekély vólta szerint együgyű pennával, és közönséges szókkal írtam, inkább vigyázzván arra, hogy Mit? nem pedig: melly ékessen írjak..” A szakirodalom bőségesen foglalkozott a püspök építkezéseivel, egyetemi tervével és az ahhoz szükséges létesítményekkel (könyvtárral,¹⁰ csillagvizsgálóval...). Beszédese a következő számok: püspöksége alatt az egyházmegyei papok létszáma 286-ról 542-re emelkedett.¹¹ A papképzés tankönyveinek meg-

⁸ SUGÁR, *Az egri püspökök*, (1. j.), 426–437.

⁹ BITSKEY, *Pietas*, (1. j.), 83.

¹⁰ 1784 nyarán Horányi Elek piarista szerzetes látogatta meg a püspök által létrehozott könyvtárat, s csodálkozott rá a sok nyomtatott és kéziratos könyvre. Horányi minderről beszámolt Cornides Dánielnek. „Nudius tertius pervesperi Agria redux ad Episcopalem librariam supellectilem penetravi, quam multis manuscriptis nunquam prius visis, minus editis refertam inveni; et quod mirifice animum meum recreabat, Auctorum patriorum cognitionem mihi ante parum perceptorum comparavi. Qui autem ii fuerint? quod argumentum tractaverint? qua fide ac diligentia in eo versati fuerint? hoc meum erit, ubi me conveneris, tecum liberaliter communicare.” Horányi Elek Cornides Dánielnek, Pest, 1784. aug. 14. MTA Könyvtára, Kézirattár, M. irod., levelezés, 4r, 156, 12b. Az egri egyházmegyei plébániák könyvtáraiban a mai napig ott vannak e művek, ez az Országos Széchényi Könyvtár 18. századi nyomtatványok számbavételekor az egyes bibliográfiai egységek példánykimutatása is igazolja. Tulajdonképpen alátámasztása ez Kovács Béla azon megállapításának, hogy Eszterházy Károly püspöksége idején ugrásszerűen növekedett a plébániái könyvek száma.¹⁰ Az egri 18. századi nyomtatványokat Iványi Sándor vette számba,¹⁰ ám az utóbbi évtizedekben jelentős gyarapodásról beszélhetünk. Nemcsak eddig ismeretlen aprónyomtatványok kerültek elő, hanem terjedelmes áhítati kötetek is. 1762 és 1799 között jelenleg az OSZK nyilvántartásában 635 mű kiadása szerepel. A latin, magyar, német és olasz nyelvű kiadványokon kívül már szlovák nyelvű is akad. – 1787-ben, 10 esztendővel Klimó György halála után, 15-tel pedig a pécsi Klimó Könyvtár nagyközönség előtti megnyitása után Eszterházy Károly, az egri könyvtár jövőjén gondolkodva megkérdezte a pécsi könyvtár összegyűjtésében Klimó püspök megbízása alapján sokat fáradó Koller József kanonokot, milyen intézkedéseket hozott Klimó a könyvtár helyzetének stabilizálására. (Koller választát nem ismerjük.) A levél (OSZKK, Quart. Lat. 1511/1, f. 73.) közlése: SZELESTEI N. László, *Eszmék és arcok a 18. századi Magyarországról*, Budapest, Universitas, 2010 (Historia litteraria, 26), 164.

¹¹ *Uo.*, 84.

jelenését, papjai segédkönyvekhez juttatását éppúgy támogatta, mint a hívek anyanyelvű lelkeségi irodalommal való ellátását.

Az Eszterházy által támogatott könyvek jelentős része az egyházmegye sok plébániáján ma is megtalálható. Az Országos Széchényi Könyvtár nyilvántartásában Iványi Sándor szám-bavételét¹² is meghaladóan nőtt az egri kiadványok száma. Alátámaszthatjuk Kovács Béla megállapítását, hogy Eszterházy Károly püspöksége idején ugrásszerűen növekedett a plébániai könyvek száma.¹³ Nemcsak kisterjedelmű nyomtatványok kerültek elő az utóbbi évtizedekben, hanem terjedelmes áhítati művek is, pl. Pázmány *Imádságoskönyve* és más imakönyvek. Gyakoriak a gyarapodásban a vallási társulati kiadványok. 1762 és 1799 között jelenleg az OSZK nyilvántartásában 635 mű kiadása szerepel. A latin, magyar, német és olasz nyelvű kiadványokon kívül már szlovák nyelvű is akad (*Malý katechismus*, 1780).

A tridenti zsinat követelményeihez való igazodás ösztönözhette az 1770-es években régebbi művek, vitairatok és lelkeségi kötetek kiadását: Pázmány Péter *A setét hajnal-csillag után bújdosó luteristák vezetője* (1774), Balásfi Tamás *Csepregi iskola* (1775); Pázmány *Imádságoskönyv* (1770), Kopcsányi Márton, *A bódog Szűz Mária élete* (1772), Lépes Bálint *Tüköreinek négy kötete* (1771–1772), Tarnóczy István, *Holtig való barátság* (1771); Hevenesi Gábor *Diarium adolescentis studiosi* (1775), Ozoly Flórián *Lelki iskola és a jó halálnak mestersége* (1776), Baranyi Pál *A szentek lajstroma I–II*, (1771); Kempis Tamás *De imitatione Christi* (1778, 1784), Bellarmino néhány műve latinul és katekizmusának fordítása (*Rövid keresztényi tudomány*, 1780), Szentiványi Márton *Motiva quinquaginta* (1782). A kiadványok szövege megbízható, például Lépes Bálint művének korábbi szövegkiadását a püspök kérésére Borbás Vince minorita szerzetes javította. Ebbe a vonulatba illeszkedik Szalézi Szent Ferenc *Filoteájának* magyar nyelvű kiadása (1771). Ezen mű tézisekkel ellátott változatában a disszerens Erdődy Mihály azt írta, hogy Eszterházy Károly püspököt Borromei Szent Károly és Szalézi Szent Ferenc tiszteletéért is szeretik. Ehhez jól illeszkedik a fordító, Jakabfalvi Román mondata, miszerint fordítása 1763-ban félbehagyott nyomtatását „most [1771-ben] ugyan-azon Fő Méltóságú Kegyelmes Úrnak [azaz Eszterházy püspöknek] akaratjából” tehetette közzé.

¹² IVÁNYI Sándor, *Az egri Püspöki Nyomda a 18. században (Vázlat) = Kétszáz éves az Egri Főegyházmegyei Könyvtár, 1773–1793, Emlékkönyv*, szerk. ANTALÓCZI Lajos, Eger, Főegyházmegyei Könyvtár, 1993 (Az Egri Főegyházmegye sematizmusa, 6), 251–258.

¹³ KOVÁCS Béla, *Plébániai könyvtárak Heves megyében 1767–1769 = Kétszáz éves az Egri Főegyházmegyei Könyvtár*, (18. j.), 93–157.

A tanítás tisztaságára való ügyelés késztette szólásra a püspököket akkor is, amikor 1775-ben Canisius *Catechismus*a helyett újat akartak rákényszeríteni egyházmegyéjére.¹⁴ Kiállt az anyanyelvű katechizmusok nyomtatásáért.

De ide sorolhatjuk, hogy püspöki eszményképének, Borromei Szent Károlynak instrukcióit kétszer is közzétették (*Saluberrimae instructiones*, 1787, 1789). Papjainak rendszeresen buzdító körlevelet küldött, tennivalójukat összefoglaló műveket adott kezükbe (Sébastien Abreu, *Institutio parochorum* (1768), Franciscus Herzig, *Manuale confessorii* (1769-1770); Paolo Segneri, *Instructio poenitentis*; *Instructio confessorii*; *Instructio parochi* (1779), Mathieu Beuvelet *Norma cleri* (latinra ford. Batthyány Ignác, 1780), Du Jardin *De officio sacerdotis* (1788). A protestáns tanokhoz való viszonyulást Jacques Bénigne Bossuet vitairata, a *Historia doctrinae protestantium* (1791) segítette. Eszterházy parancsára és támogatásával látott napvilágot törökszentmiklósi plébánosa már említett hitvédő traktásusa (Nagy Ferenc, *Az egy igaz és boldogító hitnek elei*, 1767, 1771, 1796). A jól prédikálást segítő támogatta Kaprinay István *Institutio eloquentiae sacrae* című művének kiadását, melynek második kötetét Kaprinay neki ajánlotta (Kassa, 1763). Prédikációs nyersanyagként is használni lehetett Abreu instrukcióit (a prédikáló papok számára külön mutatóval látták el). Prédikációs segédkönyv Nicolaus Hanapi *Exempla biblica* című, sok kiadást megért, Egerben 1776-ban kiadott, erkölcsi témák szerint betűrendezett kötete és a *Flores Bibliorum sive Loci communes* című kiadvány (1777). Újra megjelent „őexcellenciája kévénságára” 1769-ben Gusztinyi János *Üdvösség mannája* című prédikációs kötete. Egy 1772-ben e kiadáshoz kötött ajánlásban az egyházatyák dicsérete mellett elsősorban Borromei Szent Károlyt ajánlják a szeminaristák figyelmébe.¹⁵ Nagy példányszámban tették közzé Bossányi Szerafin *Sermones Mariani* című kötetét (1769, tükörszedésű új kiadása: 1783), melyben magyarországi szentekről is találhattak a papok minta-prédikációkat. Massillonius püspök franciból latinra fordított prédikációi 1789-ben jelentek meg. A nyomda által kiadott modern szerzőknél sem új tanok jelentik a megújulási szándékot. Például a szakirodalomban gyakran említett Petrus Maria Gazzaniga *Praelectiones* című köteteiből (Eger, 1791) három korábbi, velencei kiadást a már említett Klimó Györgynek, Koller Ignácnak és Simon Stocknak ajánlotta, akik a Muratori-féle megújulás lelkes hívei voltak. Antonio Valsecchi domonkos szerzetes olaszról latinra fordított művéből a *De fundamentis religionis, deque impietatis fontibus*ből a kor nézeteiről lehetett

¹⁴ Illum Catechismo Petri Canisii non tantum substitui non, sed nec tolerari quidem in Scholis Catholicis posse... Eszterházy véleményéről: Reflexiones Episcopi in Hungaria Anno 1775. Die 10. Maji E. Consilio Regio Locumtenentiali repraesentatae. Példány: OSZK, Hung.e.357.

¹⁵ *Propositiones ex universa philosophia*, quas sub auspiciis .. Caroli ... Eszterházy ..., autoritate et approbatione ... Michaelis Ambroosovszky ... ex praelectionibus ... Josephi Büky ... propugnandas suscepit Antonius Pécsy... Seminarii Episcopatus Agriensis ... alumnus ... 1772.

tájékozódni (1788). A kötetet XIII. Kelemen pápa is dicsérte 1767-ben kiadott brevében. A Bécshez kötődő és könyvgyűjtésben magyarországi püspököknek sokat segítő Agostino Gervasio és Giuseppe Bertieri művei szintén megjelentek 1791-ben (*De sacramento Eucharistiae; De sacramentis, De verbo Dei, De legibus*). Az e körhöz kapcsolható Giuseppe Garampi magyarországi püspökökkel folytatott levelezésének megindult sajtó alá rendezésétől sok újdonságot várunk.¹⁶

Az, hogy elődjének Barkóczy Ferencnek életstílusával szakított, nem mutatható ki a ezen kiadványok jellegéből. A Barkóczy által kiadott egyházmegyei statútumokat Eszterházy kétszer is közzétette (1767, 1773). A Barkóczy idejében alakult társulatokat támogatta, az Oltáriszentség főtársulat könyvetskéjét 1769-ben Barkóczy bevezetőjével adták ki újra.¹⁷ Dévay András Barkóczynak szóló ajánlását nem távolítják el Jeremias Drexel *Heliotropium*ának 1764-ben Nagyszombatban megjelent fordításából (*Nap után forgó virág*), amikor azt még ugyanebben az évben Egerben tézisekkel megtoldva graduális könyvként terjesztették. Az ajánlás Eszterházy elveivel egyezően kárhoztatja a nyelvi gyönyörködtetés öncélúságát.¹⁸ Az egri nyomda már Barkóczy püspök idejében is adott ki régebbi könyveket, például 1760-ban Ambrosovsky kanonok Pázmány *Kalauz*ának summáját. Az iskolai színjátszás önmagában nem nevezhető túlzó reprezentációnak, a jezsuitáknál Eszterházy is megjelent előadásokon. Egerbe érkezésekor tiszteletére *Primus Estoras* címmel játszott a syntaxista osztály,¹⁹ 1765-ben pedig az *Imre és Konrád Estoras* című darabot adták elő Kassán.²⁰

Nemcsak a veszélyes teológiai nézetektől, a politikai hatalom terjesztette veszélyektől is óvta nyáját. A türelmi rendelet kézhez vételekor székesegyházában megújította és kiterjesztette egyházmegyéjére az 1776-ban bevezetett szombatonkénti rózsafüzérezést. (Ld. az 1782. márc. 10-én kelt körlevelet.) 1773-ban *Szent búcsú-járás* címmel a keresztút XIII. Ince pápa által 1723-ban jóváhagyott változatát nyomtatták ki Egerben magyarul.

¹⁶ A *Magyarországi tudósok levelezése* c. sorozatban a feldolgozást Soós István és Fejérdy András végzik.

¹⁷ *Minden Társaságok annyának az az egri püspökségben fel-állítatott oltári szentség fő társaságának könyvetskéje, mellyben foglaltatnak a búcsúk, regulák, és a mindennapi ájtatosságoknak gyakorlásira alkalmaztatott imádságok, és énekek*, harmadszor nyomtattatott, Egerben, 1769.

¹⁸ „nem vólt szándékom czifra magyarsággal ebben élnem, hanem sokakhoz, és jobbára az egy-ügyüekhez szóllanom; az Isteni akaratnak titkát fenn héjazó szóknak homállýával bé borítanom nem kívántam, inkább a’ menyüre lehetett világosságra terjesztenem, nem elme futtatás-képpen, hanem lelki orvosság-képpen.”

¹⁹ STAUD Géza, *A magyarországi jezsuita iskolai színjátékok forrásai, III*, Budapest, 1988, 153–154.

²⁰ *Uo., II*, Budapest, 1986, 83.